

آسیب شناسی عملکرد بورس کالای ایران (گروه پتروشیمی)

کد موضوعی: ۲۲۰
شماره مسلسل: ۱۲۲۸۲

اسفندماه ۱۳۹۰

دفتر: مطالعات اقتصادی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۱	مقدمه
۲	۱. معرفی بورس کالای ایران
۳	۲. رویه انجام معاملات در بورس کالا
۱۰	۳. بررسی عملکرد بورس کالای ایران
۲۱	۴. آسیب‌شناسی عملکرد بورس کالای ایران در گروه پتروشیمی
۲۵	جمع‌بندی
۲۷	ارائه پیشنهادها
۲۹	پیوست - نرخ کارمزدهای کارکنان معاملات در بورس کالا
۳۰	منابع و مآخذ

آسیب‌شناسی عملکرد بورس کالای ایران (گروه پتروشیمی)

چکیده

شاید بتوان یکی از کارکردهای اصلی بورس‌های کالایی را تسهیل فرآیند عرضه محصولات و کالاهای تولید بخش‌های مختلف اقتصاد دانست. بورس کالایی ایران نیز تحت تأثیر برخی از موانع ساختاری و اجرایی در جذب محصولات و تولیدکنندگان به این بازار با مشکلاتی روبرو بوده است. در این گزارش ابتدا به‌طور مختصر به معرفی بورس کالای ایران و رویه انجام معاملات در آن اشاره شده است و سپس به بررسی و آسیب‌شناسی عملکرد بورس کالای ایران پرداخته می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در بورس کالایی مداخلات عمده‌ای در مکانیسم عرضه و تقاضا به وجود آمده است که موجب خروج برخی از تولیدکنندگان از این بازار شده است. علاوه بر این تفاوت قیمت ایجاد شده در این بازار با بازار آزاد موجب جلب رانت‌جویان شده و بورس را از اهداف اصلی خود دور نموده است.

مقدمه

بورس کالا، بازاری انسجام‌یافته و نظام‌مند برای انتشار و معامله اوراق بهادار مبتنی بر دارایی‌های واقعی می‌باشد و به همین جهت اهمیت زیادی در توسعه اقتصاد کشورها دارد. بورس‌های کالایی نقش مهمی در مدیریت و کنترل ریسک، فراهم کردن منابع مالی برای تولیدکنندگان و کمک به برنامه‌ریزی و مدیریت شرکت‌های تولیدکننده و مصرف‌کننده کالاها ایفا می‌کنند. این بورس‌ها عمدتاً فضایی رقابتی و آزاد برای قیمتگذاری منصفانه کالاها فراهم کرده و رانت‌های موجود در بازارهای غیررسمی و غیرشفاف را از بین می‌برند. بررسی روند پیدایش و تکامل بورس‌های کالا در جهان حکایت از آن دارد که ظهور و گسترش فعالیت‌های این گونه بازارها در عرصه اقتصاد کشورها از قرن ۱۹ به بعد در پی پاسخگویی به برخی از نیازهای اقتصادی و در بسیاری موارد رفع برخی تنگناها و موانع در بازار کالاها بوده است. به عبارت دیگر، وجود برخی مشکلات در بازار کالا (در بخش عرضه، تقاضا و توزیع) و به تبع آن نوسان قیمت کالاها در کنار برخی از نارسایی‌ها و ناکارآمدی‌های بازارهای سنتی، از مهمترین

عواملی بوده که موجب پدیدار شدن بورس‌های کالا در صحنه اقتصاد کشورهای مختلف شده است. به این ترتیب بورس‌های کالایی دنیا از جمله بورس تجاری شیکاگو (CME) با ۱۷۰ سال سابقه، بورس فلزات لندن (LME) با ۱۳۰ سال سابقه، بورس کالای نیویورک (NYMEX)، بورس کالای توکیو (TOCOM)، بورس کالای شانگهای (SHFE) و بورس کالای هند (MCX) راه‌اندازی شدند که برخی از این بورس‌ها بیش از ۱۰۰ سال سابقه فعالیت دارند.

بازار کالاها (به‌ویژه) محصولات فلزی و معدنی و کشاورزی، در ایران همواره با محدودیت‌ها و دشواری‌های ساختاری زیادی روبرو بوده و بخش عمده‌ای از این مشکلات مربوط به عدم استفاده از ابزارهای نوین اقتصادی و ساختار نامناسب و ناکارآمد بازار می‌باشد. به همین جهت نیاز به ایجاد یک بازار نظام‌مند برای تقابل آزاد عرضه و تقاضا در اقتصاد، زمینه‌ساز راه‌اندازی بورس‌های کالایی را در ایران بود.

۱. معرفی بورس کالای ایران

با توجه به بند «ج» ماده (۹۵) قانون برنامه سوم و بند «الف» ماده (۱۵) قانون برنامه چهارم، شورای عالی بورس موظف به تشکیل و گسترش بورس‌های کالایی در ایران گردید.

در پی این امر، بورس فلزات در شهریورماه سال ۱۳۸۲ به‌عنوان اولین بورس کالای کشور فعالیت خود را آغاز کرد و پس از آن نیز بورس کالای کشاورزی در شهریورماه سال ۱۳۸۳ شروع به فعالیت نمود. در آذرماه ۱۳۸۵ براساس مصوبه شورای عالی بورس و قانون جدید بازار اوراق بهادار، تشکیل شرکت بورس کالای ایران با ادغام بورس فلزات و کشاورزی مدنظر قرار گرفت و پس از پذیره‌نویسی و برگزاری مجمع عمومی، شرکت بورس کالای ایران از ابتدای مهرماه سال ۱۳۸۶ فعالیت خود را آغاز کرد. در بهمن‌ماه سال ۱۳۸۶ رینگ محصولات پتروشیمی به گروه محصولات فلزی و کشاورزی اضافه شد تا بورس کالا با سه رینگ کالایی به فعالیت خود ادامه دهد. در این مدت محصولات مختلفی نیز روانه بورس کالا شده و هم‌اکنون بورس کالای ایران به دادوستد انواع محصولات صنعتی و معدنی (فلزی و معدنی) و کشاورزی در قالب معاملات نقد، نسبی و سلف مشغول است. از مهمترین اهداف و اثرات بورس کالا می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- سامان‌دهی بازار کالاها از طریق مکانیسم اجرایی ناظر بر تعهدات و تضمین منافع طرفین

معامله،

- کشف و شفاف‌سازی قیمت کالاها براساس تعامل و تقابل عرضه و تقاضا و نیاز بازار،

- برقراری امکان اعمال مدیریت ریسک در بازار،

- توسعه سرمایه‌گذاری و فراهم‌سازی تسهیلات مالی برای خرید و فروش^۱،
- کمک به اصلاح بازار سنتی و تسهیل دادوستد کالاها،
- کمک به کاهش رانت اختلاف قیمت معاملاتی با بازار به‌خصوص در بازار محصولات صنعتی که به‌صورت انحصاری عرضه می‌شود.^۲

۲. رویه انجام معاملات در بورس کالا

با توجه به مفاد دستورالعمل معاملات کالا و اوراق بهادار مصوب ۱۳۸۹/۷/۵ هر مشتری جهت انجام معاملات در بورس کالا باید کد معاملاتی اخذ کند. این کد در بورس کالا منحصر به‌فرد بوده و معاملات مشتری از طریق آن صورت می‌گیرد، پس از اخذ کد معاملاتی هر مشتری برای انجام معامله اقدام به تکمیل فرم سفارش خرید یا فروش (که توسط بورس طراحی شده)، نزد کارگزاری می‌نمایند.

براساس ماده (۷) دستورالعمل ثبت سفارش کالا در بورس کالای ایران مصوب ۱۳۸۶/۲/۹ و اصلاحیه ۱۳۸۸/۱۲/۴ و ۱۳۸۹/۶/۲۷ اخذ سفارش خرید از مشتری توسط کارگزار منوط به واریز وجهی به‌عنوان پیش‌پرداخت خرید، حداقل به میزان ۱۰ درصد بهای تقریبی معامله به حساب بانکی خاصی که کارگزار طبق شرایط اعلامی بورس جهت دریافت پیش‌پرداخت مشتریان افتتاح نموده است، می‌باشد (برای خرید تمامی محصولات).

البته بورس می‌تواند حسب شرایط بازار میزان پیش‌پرداخت را برای عرضه تا ۱۰۰ درصد بهای تقریبی معامله افزایش دهد. در این موارد بورس موظف است این تغییرات را طی اعلامیه عرضه به عموم اعلام نماید. در شرایط فعلی قبل از انجام معامله نقدی در بورس کالایی، مشتری باید جهت خرید محصولات پتروشیمی ۱۰ درصد، جهت خرید گروه فولاد ۱۰۰ درصد و جهت خرید مس ۱۰ درصد مبلغ کل معامله را به حساب شرکت کارگزاری واریز نماید. براساس تبصره «۴» این ماده بورس موظف است از ثبت و اجرای سفارش‌هایی که مقررات این ماده درخصوص آنها رعایت نشده است، در سیستم معاملات، جلوگیری نماید.

در صورت واریز وجه توسط مشتری، کارگزار اقدام به خرید کالای مورد نظر وی می‌نماید. پس از انجام معامله پیش‌فاکتوری برای مشتری ارسال می‌گردد که شامل مشخصات دقیق کالای معامله شده اعم از قیمت، مقدار، وجه نهایی معامله انجام شده، میزان کارمزد، نوع معامله، محل

1. <http://ime.co.ir/site/۲۴۷/default.aspx>

۲. گزارش نقش بورس کالا و نفت در تحقق اهداف سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴، معاونت اقتصادی و پشتیبانی، مدیریت مطالعات اقتصادی، برنامه‌ریزی و آموزش، شماره ۹۰۳۱۴، شهریورماه ۱۳۹۰، شرکت بورس کالای ایران.

تحویل، زمان تحویل و... می باشد. مشتری ملزم است پس از رؤیت پیش‌فاکتور مذکور، حداکثر تا ساعت ۱۲ روز کاری سوم پس از انجام معامله، مابقی وجه معامله را به حساب شرکت کارگزاری واریز نماید. فروشنده نیز تا ۱۵ روز از تاریخ تحویل مهلت دارد کالای خود را تحویل خریدار بدهد. روش انجام معاملات در بورس کالا به وسیله کارگزار بدین قرار می باشد: در بازار فیزیکی بورس کالای ایران معاملات به دو روش حراج حضوری و حراج پیوسته^۱ انجام می گیرد. مراحل انجام معاملات به روش حراج حضوری به شرح زیر می باشد (مواد (۱۷) و (۱۸)).

۱. **پیش‌گشایش:** در این مرحله امکان ورود، تغییر یا حذف سفارش برای کارگزار خریدار وجود دارد و کارگزار فروشنده باید عرضه خود را با قیمت پایه و حجم مندرج در اطلاعیه عرضه وارد نماید. لکن معامله‌ای انجام نمی شود.

۲. **مظنه‌یابی:** کلیه سفارشات فعال در پایان مرحله پیش‌گشایش به این مرحله منتقل می شود. شرایط این مرحله به شرح زیر می باشد:

الف) امکان ورود و حذف سفارشات وجود ندارد.

ب) امکان افزایش حجم تقاضای خریداران و کاهش حجم عرضه فروشندگان وجود ندارد.

ج) فروشندگان صرفاً در یک‌سوم ابتدایی دوره، امکان افزایش میزان عرضه را دارند.

د) فروشندگان می توانند قیمت خود را حداکثر تا سطح قیمت بهترین سفارش خرید ثبت شده کاهش دهند.

ه) خریداران می توانند قیمت خود را حداکثر تا سطح قیمت بهترین سفارش فروش ثبت شده افزایش دهند.

و) کاهش حجم هر سفارش خرید صرفاً قبل از برابری قیمت آن با قیمت بهترین سفارش فروش ثبت شده امکان پذیر است.

ز) چنانچه حجم عرضه بیشتر از مجموع تقاضاهایی باشد که قیمت فروشنده را پذیرفته‌اند، معاملات با قیمت تطبیق یافته و به میزان مجموع تقاضاهای خریدارانی که قیمت فروشنده را پذیرفته‌اند، انجام می شود.

ح) چنانچه در پایان این مرحله هیچ خریداری قیمت فروشنده را نپذیرد امکان تجدید مرحله مظنه‌یابی صرفاً برای یکبار توسط ناظر معاملات وجود دارد.

۳. **رقابت:** در صورتی که در پایان زمان مظنه‌یابی مجموع تقاضاهای خریدارانی که قیمت فروش را پذیرفته‌اند بیش از میزان کل عرضه باشد، سفارش خریداران مذکور وارد مرحله رقابت

۱. حراجی است که پیش از دوره گشایش آغاز و تا پایان جلسه معاملات ادامه می یابد.

می‌شود. شرایط این مرحله به شرح زیر می‌باشد:

الف) سفارشات فروشندگان قابل تغییر نمی‌باشد.

ب) خریداران حق تغییر حجم تقاضای وارده را ندارند.

ج) خریداران صرفاً می‌توانند قیمت تقاضای خود را افزایش دهند.

د) در پایان مرحله رقابت، معاملات براساس اولویت‌های موضوع ماده (۵)^۱ این دستورالعمل انجام می‌شود.

هـ) در صورتی که به دلیل وجود محدودیت نوسان قیمت مجاز^۲، حجم تقاضاهایی که سقف قیمت مجاز را پذیرفته‌اند بیش از کل حجم عرضه باشد. عرضه به روش تسهیم به نسبت^۳ انجام خواهد شد. پس از تسهیم به نسبت، مقادیر تخصیص یافته به هریک از کارگزاران نسبت به واحد پایه تخصیص^۴، گرد می‌شوند.

متأسفانه در این میان برخی از کارگزاری‌های بورس کالا در مواقعی که چند خریدار قیمت یکسانی را به کارگزاری دهند به صورت سلیقه‌ای اقدام به تقسیم محصول مورد نظر بین خریدارانی می‌کنند که به کارگزاری مزبور دستور خرید داده‌اند و در نتیجه به برخی از خریداران هیچ محصولی تعلق نمی‌گیرد؛ در صورتی که باید این تقسیم به نسبتی که از کل محصول عرضه شده به کارگزاری فوق تعلق گرفته بین خریداران توزیع شود. البته واحد پایه تخصیص که کمترین مقدار جهت تخصیص در هر نماد معاملاتی است؛ نیز باید در نظر گرفته شود.

۴. **مرحله نظارت:** این مرحله پس از پایان زمان معاملات، جهت انجام اقدامات ناظر بازار از جمله تأیید معاملات می‌باشد (بند «۴» ماده (۱۸)).

۵. **مازاد عرضه:** همچنین در صورتی که حجم عرضه در پایان مرحله مظنه‌یابی از تقاضاهایی که قیمت عرضه‌کننده را پذیرفته‌اند بیشتر باشد، مازاد عرضه در این مرحله قابل معامله می‌باشد. خریداران می‌توانند با ارائه تقاضای خرید با قیمت معاملات انجام شده در پایان مرحله مظنه‌یابی، اقدام به خرید عرضه‌های مازاد نمایند. مرحله عرضه‌های مازاد از پایان مرحله نظارت آغاز و حداکثر تا پایان روز جاری معاملاتی ادامه می‌یابد. شرایط معاملات عرضه مازاد به شرح ذیل می‌باشد:

۱. ماده (۵): معاملات بورس باید همواره بر مبنای رقابت و به یکی از روش‌های حراج انجام شود. اجرای سفارش‌ها براساس اولویت قیمت و در صورت تساوی قیمت‌ها براساس اولویت زمانی ورود سفارش به سامانه معاملاتی خواهد بود.

۲. محدوده نوسان قیمت مجاز: حداکثر تغییرات قیمت سفارش‌ها و معاملات نسبت به قیمت پایه است.

۳. رویه تسهیم به نسبت: شیوه تخصیص کالا یا اوراق بهادار مبتنی بر کالا است که مطابق آن کالا یا اوراق بهادار مبتنی بر کالای تخصیص یافته به هر سفارش، معادل حجم سفارش ثبت شده تقسیم بر کل سفارش‌های ثبت شده، ضربدر کل کالا یا اوراق بهادار مبتنی بر کالای قابل عرضه است.

۴. واحد پایه تخصیص: کمترین مقدار جهت تخصیص در هر نماد معاملاتی است که تخصیص‌های کارگزار به مشتریان باید مضرب صحیحی از آن باشد.

الف) در صورتی که قسمتی از حجم عرضه اعلامی طبق اطلاعیه عرضه یا عرضه افزایش یافته در مرحله مظنه‌یابی معامله نگردد، این مازاد در سامانه معاملاتی باقی مانده و تا پایان مرحله عرضه مازاد قابل معامله می‌باشد.

ب) عرضه مازاد با پیشنهاد عرضه‌کننده و موافقت بورس می‌تواند تا پایان روز کاری قبل از زمان عرضه بعدی نماد معاملاتی یا یک هفته پس از روز عرضه، هر کدام که کمتر باشد، معامله شود.

ج) در صورت منتقل شدن عرضه مازاد به روزهای کاری بعد کارگزار عرضه‌کننده صرفاً تا ۹ صبح روز کاری بعد می‌تواند عرضه مازاد را از سامانه معاملاتی حذف نماید. در غیر این صورت عرضه مازاد تا پایان مرحله عرضه مازاد آن روز معاملاتی قابل معامله خواهد بود.

ه) در صورتی که در پایان مرحله نظارت کارگزار عرضه‌کننده درخواست افزایش مازاد عرضه را بدهد، افزایش مازاد با تأیید بورس امکان‌پذیر است.

طبق ماده (۱۹) این دستورالعمل مراحل انجام معاملات به روش حراج پیوسته به شرح زیر می‌باشد (ماده (۱۹)):

۱. **پیش‌گشایش:** مرحله ابتدایی معاملات است که در آن امکان ورود، تغییر یا حذف سفارش وجود دارد لکن معامله‌ای انجام نمی‌شود.

۲. **مرحله گشایش:** این مرحله بلافاصله پس از مرحله پیش‌گشایش است و در آن، سفارش‌های موجود در سامانه معاملات براساس سازوکار حراج تک‌قیمتی انجام می‌شود.

۳. **مرحله پیوسته:** این مرحله پس از انجام مرحله گشایش شروع و در آن به محض تطبیق قیمت سفارش‌های وارد شده به سامانه معاملاتی، معامله انجام می‌شود.

۴. **مرحله حراج تک‌قیمتی پایانی:** این مرحله پس از خاتمه مرحله پیوسته شروع می‌شود. طی این مرحله امکان ورود، تغییر یا حذف سفارش توسط کارگزاران وجود دارد لکن معامله‌ای انجام نمی‌شود. در پایان این مرحله سفارش‌های موجود در سامانه معاملات براساس سازوکار حراج تک‌قیمتی اجرا می‌شود.

۵. **مرحله معاملات پایانی:** مرحله پایانی جلسه معاملاتی است که طی آن ورود سفارش و انجام معامله صرفاً با قیمت پایانی امکان‌پذیر است.

سفارش‌های وارد شده به سامانه معاملات، حداقل باید حاوی: نماد معاملاتی، تعیین برای خرید یا فروش بودن سفارش، اعتبار زمانی سفارش، حجم سفارش، نوع سفارش و شرایط قیمتی آن، کد معاملاتی باشند (ماده (۲۰)).

با توجه به این دستورالعمل، فرآیند عملیاتی معاملات در رینگ معاملات بورس به شرح زیر صورت می‌گیرد:

● زمان سبز (سه دقیقه)

از لحظه‌ای که اعلام عرضه کالا بر روی تابلوی تالار قرار می‌گیرد زمان سبز مربوط به آن کالا آغاز می‌شود. این زمان اختصاص به وارد کردن دستورات خرید و فروش دارد که به وسیله کارگزاران فروشندگان و کارگزاران خریداران انجام می‌گیرد. در ابتدا اطلاعات کالا مانند: نماد کالا، حجم کالا (با توجه به محموله‌های تعریف شده)، قیمت فروش / خرید، نوع معامله (نقدی، سلف و...)، نحوه عرضه (تفکیک / یکجا) و محل تحویل وارد سیستم می‌شود. در طی این سه دقیقه کارگزار خریدار مجاز به اعمال هر تغییری در نوع سفارش خرید و حتی حذف آن است. ولی فروشنده حق حذف دستور خود را ندارد و فقط می‌تواند افزایش یا کاهش قیمت دهد (در صورت عدم درخواست خرید کالا، عرضه کالا از سیستم حذف می‌شود).

● زمان زرد (یک دقیقه)

پس از اتمام زمان سبز، زمان زرد شروع می‌شود که اصطلاحاً به زمان حراج معروف است (۶۰ ثانیه). در طی زمان حراج قیمت قابل تغییر است، بدین ترتیب که فروشنده فقط مجاز به کاهش قیمت پیشنهادی خود بوده و خریدار می‌تواند قیمت بالاتری را (حداکثر تا سقف پیشنهادی فروشنده) پیشنهاد دهد. با توجه به شرایط بازار و درخواست ناظر تالار امکان افزایش عرضه از طرف کارگزار فروشنده در این زمان وجود دارد. در این مرحله کارگزار خریدار می‌تواند قیمت پیشنهادی را بپذیرد و یا قیمت پایین‌تری (سقف قیمت خرید خود را) پیشنهاد دهد؛ همچنین کارگزار خریدار می‌تواند تا قبل از قبول قیمت فروشنده تقاضای خود را کاهش دهد.

با اتمام زمان زرد ممکن است سه حالت رخ دهد:

الف) خریداران نرخ پیشنهادی فروشنده را قبول کنند و تقاضا کمتر از عرضه باشد. در این حالت حتی اگر یک کارگزار نیز نرخ فروشنده را بپذیرد؛ معامله انجام می‌شود و بعد از تأیید ناظر (رسیدن به زمان آبی) محصول بعدی عرضه می‌شود.

ب) هیچ یک از خریداران نرخ پیشنهادی فروشنده را قبول نکنند. در این حالت ناظر بازار که تا به اینجا تمام اتفاقات را به صورت شفاهی برای حاضرین تالار قرائت می‌کرده است؛ وارد عمل شده و سعی می‌کند به نوعی با درخواست کاهش نرخ از فروشنده و یا افزایش نرخ از خریداران، معامله را به انجام برساند.

ج) حجم تقاضاهایی که نرخ فروشنده را پذیرفته‌اند از میزان عرضه بیشتر باشد. در اینجا بازار

وارد پراسترس‌ترین بخش معامله می‌شود. از آنجایی که تقاضا برای کالا از حجم عرضه آن بیشتر است پس کالا به شخصی می‌رسد که بالاترین نرخ را پیشنهاد دهد. این اتفاق در زمان قرمز یا زمان رقابت (۶۰ ثانیه) رخ می‌دهد.

● زمان قرمز (یک دقیقه) (زمان رقابت)

اگر مقدار تقاضایی که سقف قیمت پیشنهادی فروشنده را پذیرفته، بیش از مقدار عرضه باشد معاملات وارد زمان رقابت می‌شود و در این زمان کارگزار خریدار می‌تواند قیمتی بالاتر از قیمت فروشنده پیشنهاد نماید و بدیهی است پس از اتمام این زمان، سیستم دستورات خرید و فروش را براساس بالاترین قیمت‌ها مرتب نموده و آنها را با هم تطابق می‌دهد. در طی این زمان کارگزاران با مشتریان و مشتریان با کارگزاران تماس گرفته و درخصوص بهترین نرخ ممکن به تبادل نظر می‌پردازند. در نهایت با اتمام زمان قرمز، کالا به پیشنهاددهنده بالاترین نرخ تعلق می‌گیرد و مابقی عرضه (در صورت وجود) به پیشنهاددهندگان نرخ‌های بعد از آن تعلق خواهد گرفت. اساس کار بر اولویت فروش با قیمت‌های پایین‌تر و زمان ثبت زودتر و اولویت خرید با قیمت‌های بالاتر و زمان ثبت زودتر است. در صورتی که قیمت خرید بیشتر یا مساوی با قیمت فروش باشد، معامله انجام شده و پس از تأیید ناظر، گواهی‌نامه معاملات برای طرفین صادر می‌شود.

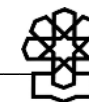
شایان ذکر است اگر کالایی وارد مرحله رقابت نشود و کارگزار خریدار قیمت پیشنهادی فروشنده را بپذیرد؛ در همان مرحله زرد تطابق انجام شده و گواهی خرید پس از تأیید ناظر تالار صادر می‌شود.

معمولاً با اتمام هر معامله‌ای، تالار وارد زمان آبی (۶۰ ثانیه) می‌شود و کارگزاران فرصتی کوتاه جهت استراحت خواهند داشت.

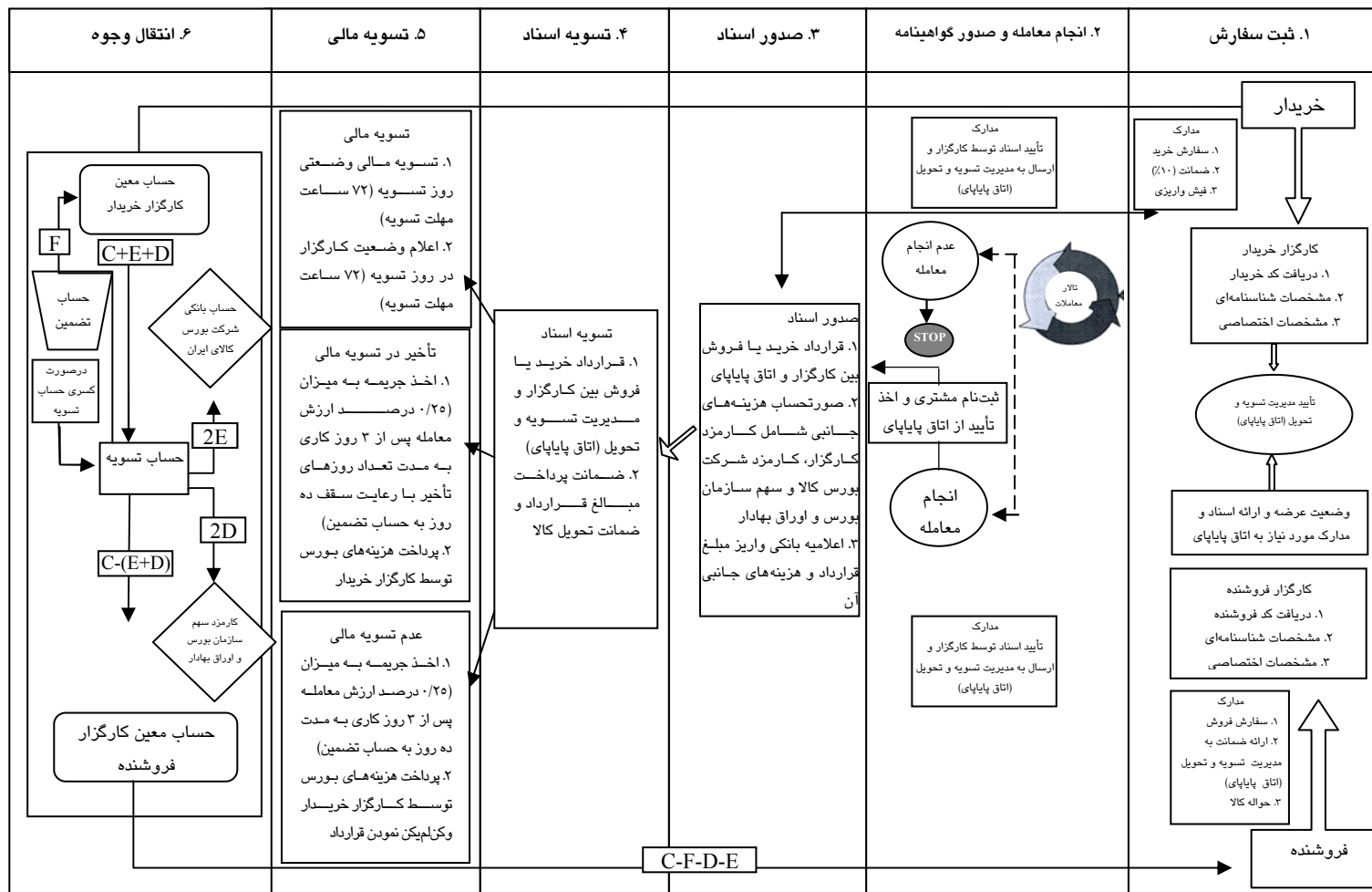
تمام زمان‌های فوق به صورت استاندارد بیان شده است و ناظر بازار این حق را دارد تا در میان هریک از زمان‌های فوق بازار را به صورت موقت متوقف کند. برای مثال چنانچه عرضه‌کننده‌ای در ابتدای زمان زرد نسبت به میزان کاهش نرخ فروش خود مردد باشد بازار موقتاً متوقف می‌شود تا کارگزار عرضه‌کننده تماس‌های لازم را گرفته و نسبت به کاهش و یا عدم کاهش نرخ تصمیم‌گیری کند.

در ذیل ۶ مرحله انجام معاملات و تسویه قراردادها به صورت نموداری نشان داده شده است.^۱

1. <http://www.ime.co.ir/portals/rainbow/images/default/aecn3.pdf>

نمودار ۱. فرآیند انجام معاملات و تسویه قراردادهای در شرکت بورس کالای ایران

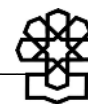
مدیریت تسویه و تحویل (اتاق پایاپای) ————— جریان اسناد ————— جریان مالی ————— کارمزد شرکت بورس کالای ایران E = کارمزد سهم سازمان بورس و اوراق بهادار: D = کارمزد کارگزار F = مبلغ قرارداد C =

۳. بررسی عملکرد بورس کالای ایران

قبل از بررسی عملکرد بورس کالای ایران لازم است، به کالاهای پذیرفته شده در بورس کالای ایران اشاره مختصری شود. در حال حاضر تعداد کل کالاهای پذیرش شده در بورس کالای ایران در سه گروه کالایی، محصولات کشاورزی، محصولات صنعتی و محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی شامل ۱۸۰ قلم کالا بوده است. از این میان ۴۹ کالا مربوط به گروه محصولات صنعتی، ۶۱ کالا مربوط به گروه محصولات کشاورزی و ۷۰ کالا مربوط به گروه محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی است.

از میان کالاهای کشاورزی ۳۰ قلم، کالاهای صنعتی ۳۸ قلم کالا و از میان محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی ۶۰ قلم تاکنون به صورت مداوم در بورس عرضه شده و معاملات تقریباً مستمری داشته‌اند. در این میان قیمت کالاهایی که پس از پذیرش به صورت مستمر در بورس کالا عرضه شده و مورد معامله قرار گرفته‌اند تا حد زیادی به قیمت‌های واقعی نزدیک‌تر بوده و این معاملات توانسته است محمل مناسبی را برای شفافیت قیمتی این محصولات و جلوگیری از رانت‌هایی که سابقاً در دادوستد این کالاها وجود داشته است ایجاد کند. به‌طور مثال محصولات موجود در گروه مقاطع فولادی که از روند معاملاتی بسیار مناسبی برخوردار می‌باشند تا حد بسیار زیادی در کشف قیمت بازار برای این محصولات موفق عمل کرده است و یا انواع قیر و دیگر محصولات پتروشیمی نیز از این دست کالاها به‌شمار می‌آیند.

در جداول ذیل (جداول ۱ و ۲) محصولات گروه اصلی و زیرگروه هریک از گروه‌های نفت و پتروشیمی و محصولات فلزی و معدنی به تفکیک آورده شده که فرآورده‌های نفت و پتروشیمی شامل دو گروه اصلی و ۱۴ زیرگروه اصلی و محصولات فلزی و معدنی شامل ۸ گروه اصلی و ۲۴ زیرگروه اصلی می‌باشند.

جدول ۱. کالاهای پذیرفته شده در تالار فرآورده‌های نفت و
پتروشیمی بورس کالای ایران

زیرگروه اصلی	گروه اصلی	ردیف		
وکیوم باتوم	گروه فرآورده‌های نفتی	۱		
آیزوریسایکل				
بنزین				
لوب کات				
نفت خام				
نفت کوره				
قیر				
روغن				
اکستراکت				
دوده				
حلال				
پلیمرها			گروه پتروشیمی	
شیمیایی (اوره، آمونیاک و متانول و...)				
گازها و خوراکیها (بوتان و آرگون و...)				
۱۴	۲	مجموع		

Source: <http://ime.co.ir/site/511/default.aspx>

جدول ۲. کالاهای پذیرفته شده در تالار محصولات
فلزی و معدنی بورس کالای ایران

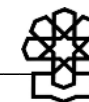
زیرگروه اصلی	گروه اصلی	ردیف
مقاطع طولی	گروه فولاد	۱
مقاطع تخت		
شمش‌ها		
قراضه		
شمش‌ها	گروه آلومینیم	۲
مقاطع		
کاتد مس	گروه مس	۳
اسلب مس		
مفتول مس		
بیلت مس		
ورق مس		
مس کم‌عیار		
شمش روی	گروه روی	۴
شمش سرب	گروه سرب	۵

ردیف	گروه اصلی	زیرگروه اصلی
۶	گروه فلزات گرانبها	طلا
		نقره
۷	گروه نیکل	شمش نیکل
		پلت نیکل
۸	گروه مواد صنعتی و معدنی	سولفور مولیبدن
		کنسانتره فلزات گرانبها
		سیمان
		سنگ آهن
مجموع	۸	۲۴

Source: <http://ime.co.ir/site/508/default.aspx>

۳-۱. عملکرد کلی

به دلیل عمر کوتاه معاملات در بورس‌های کالایی کشور (بورس فلزات به عنوان اولین بورس کالایی کشور فقط ۸ سال سابقه دارد) روند افزایشی فعالیت‌ها و عملکرد بورس کالای ایران طبیعی است. این روند در تمامی گروه‌های کالایی محسوس می‌باشد. براساس جدول ۳ از ابتدای فعالیت بورس کالای ایران تاکنون حدود ۵۴ میلیون تن انواع کالاها با ارزش معاملات حدود ۴۱۷ هزار میلیارد ریال مورد معامله قرار گرفته‌اند (جداول ۳ و ۴). اطلاعات مربوط به مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در بورس کالای ایران از ابتدای مهر ۱۳۸۶ تا ابتدای مهر ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که ارزش معاملات سلف و نقدی و نسیه به ترتیب ۲۲۵۱۵۶، ۱۶۳۹۱۵ و ۱۴۰۷ میلیارد ریال و ارزش کل معاملات حدود ۳۹۰۴۸۰ میلیارد ریال بوده، که سهم محصولات فلزی و معدنی از ارزش کل معاملات حدود ۶۷ درصد، محصولات پتروشیمی ۱۷ درصد، فرآورده‌های نفتی ۱۵ درصد و محصولات کشاورزی ۱ درصد بوده است. همچنین بیشترین ارزش معاملات سلف و نسیه و نقدی مربوط به محصولات فلزی و معدنی و کمترین آن مربوط به محصولات کشاورزی می‌باشد.

جدول ۳. مقایسه مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در بورس کالای ایران از بدو تأسیس تا ۶ ماهه سال ۱۳۹۰

(مقادیر به تن، ارزش به هزار ریال)

گروه‌های کالایی	۶ ماهه دوم ۱۳۸۶*		۱۳۸۷		۱۳۸۸		۱۳۸۹		از تاریخ ۱/۱/۱۳۹۰ تا ۶/۶/۱۳۹۰		جمع کل	
	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار
محصولات فلزی و معدنی	۳۰.۸۱۳.۰۶۲,۶۷۶	۳,۳۱۴,۳۹۴	۶۲,۰۶۳,۹۳۴,۸۰۷	۶,۶۷۹,۷۰۴	۷,۴۳۸,۴۷۱	۵۳,۷۴۲,۲۷۰,۵۶۴	۸,۶۹۴,۰۴۰	۷۵,۰۸۲,۶۶۷,۰۵۲	۴,۲۶۱,۲۵۴	۳۸,۳۵۱,۹۰۶,۲۲۳	۳۰,۳۸۷,۸۶۳	۲۶۰,۰۰۳,۸۴۱,۳۲۲
محصولات کشاورزی	۲۸۸,۹۰۸,۲۹۰	۸۹,۲۳۵	۶۴۳,۶۷۴,۵۵۵	۱۷۳,۴۶۵	۱۷۵,۲۱۵	۴۸۴,۸۲۴,۳۱۵	۱,۶۳۳,۸۵۱	۳,۷۲۹,۷۰۸,۹۰۹	۷۴,۴۴۶	۵۵۸,۸۶۶,۶۵۷	۲,۱۴۶,۲۱۲	۵,۷۰۵,۹۹۲,۷۲۶
فرآورده‌های نفتی	۲۲۶,۷۶۹,۱۲۰	۸۱,۰۲۰	۱۳,۴۲۴,۳۴۶,۳۷۰	۳,۶۵۴,۷۸۰	۴,۷۲۲,۲۷۷	۱۷,۱۰۸,۱۸۴,۵۳۹	۳,۹۲۶,۰۲۱	۱۶,۴۰۴,۷۷۹,۸۳۲	۱,۶۸۳,۵۱۲	۱۰,۷۲۶,۳۹۸,۲۵۵	۱۴,۰۶۷,۶۱۰	۵۷,۸۹۰,۴۷۸,۰۱۶
محصولات پتروشیمی	۱۲۵,۹۴۱,۹۵۰	۸,۷۰۰	۶,۴۹۶,۶۸۰,۵۰۰	۶۸۴,۴۶۰	۲,۳۳۰,۶۴۲	۱۹,۳۴۲,۵۰۲,۸۴۳	۲,۷۳۶,۶۲۵	۲۵,۰۷۳,۲۲۷,۰۴۲	۱,۶۴۱,۰۸۸	۱۵,۴۲۶,۴۶۴,۰۷۰	۷,۴۰۱,۵۱۵	۶۶,۴۶۴,۸۱۶,۴۰۵
معاملات آتی	۰	۰	۶۰,۷۳۴,۶۲۸	—	—	۱,۴۰۶,۲۶۶,۰۵۰	—	۴,۸۷۱,۵۳۵,۴۰۰	—	۲۱,۱۰۸,۲۶۸,۴۳۰	۰	۲۷,۴۴۶,۸۰۴,۵۰۸
طلا	۲,۱۵۴,۲۲۳	۰	۵۶,۷۱۰,۷۷۷	—	—	۹۹,۷۱۲,۰۴۷	—	۱۵۲,۸۰۲,۶۳۷	—	۵۳,۷۶۴,۷۷۵	۰	۳۶۵,۱۴۴,۴۵۹
جمع کل	۳۱,۴۵۶,۸۳۶,۲۵۹	۳,۴۹۳,۳۴۹	۸۲,۷۴۶,۰۸۱,۵۳۷	۱۱,۱۹۲,۴۰۹	۱۴,۶۶۶,۶۰۵	۹۲,۱۸۳,۷۷۰,۳۵۸	۱۶,۹۹۰,۵۳۷	۱۲۵,۳۱۴,۷۲۰,۸۷۲	۷,۶۶۰,۳۰۰	۸۶,۲۲۵,۶۶۸,۴۱۰	۵۴,۰۰۳,۲۰۰	۴۱۷,۹۲۷,۰۷۷,۴۳۶

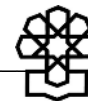
مأخذ: گزارش نقش بورس کالا و نفت در تحقق اهداف سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴، معاونت اقتصادی و پشتیبانی، مدیریت مطالعات اقتصادی، برنامه‌ریزی و آموزش، شماره ۹۰۳۱۴، شهریورماه ۱۳۹۰، شرکت بورس کالای ایران.
* شرکت بورس کالای ایران از ابتدای مهرماه سال ۱۳۸۶ فعالیت خود را آغاز کرد.

شایان ذکر است که در سال ۱۳۸۹ حجم و ارزش معاملات کالاهای فلزی رشد زیادی داشته که تا حدود زیادی ناشی از افزایش قیمت‌های جهانی فلزات و رونق در بازارهای مسکن و فلزات بوده است.

جدول ۴. مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در بورس کالای ایران از تاریخ ۱۳۸۶/۷/۱ تا ۱۳۹۰/۶/۶ به تفکیک نوع قراردادها

گروه کالایی	ارزش کل	ارزش معاملات سلف	ارزش معاملات نسبی	ارزش معاملات نقدی	سهم هر محصول در ارزش کل (درصد)	مقدار	مقدار معاملات سلف	مقدار معاملات نسبی	مقدار معاملات نقدی	سهم هر گروه کالایی از مقدار کل معاملات (درصد)	سهم انواع قراردادها از کل مقدار معاملات (درصد)
محصولات فلزی و معدنی	۲۶۰,۰۵۳,۸۴۱,۳۲۲	۱۸۷,۳۶۰,۷۰۷,۲۶۰	۹۷۳,۷۳۴,۲۵۰	۷۱,۷۱۹,۳۹۹,۸۱۲	۶۷	۳۰,۳۸۷,۸۶۳	۲۶,۹۷۹,۲۳۰	۳۱,۸۳۰	۳,۳۷۶,۸۰۳	۵۶	۸۸/۷۸ سلف ۰/۱۰ نسبی ۱۱/۱۱ نقدی
محصولات کشاورزی	۵,۷۰۵,۹۹۲,۷۲۵	۸۹۰,۵۰۴,۴۱۵	۳,۷۹۸,۴۷۰	۴,۸۱۱,۶۸۹,۸۴۰	۱	۲,۱۴۶,۳۱۲	۲۳۱,۶۵۴	۱,۳۱۰	۱,۹۱۳,۲۴۸	۴	۱۰/۷۹ سلف ۸۹/۱۵ نقدی ۰/۰۶ نسبی
فرآورده‌های نفتی	۵۷,۸۹۰,۴۷۸,۰۱۶	۱,۶۳۵,۲۷۹,۳۵۰	۲۷۶,۷۳۸,۵۴۰	۵۵,۹۷۸,۴۶۰,۱۲۶	۱۵	۱۴,۰۶۷,۶۱۰	۴۷۴,۳۸۷	۶۱,۳۴۹	۱۳,۵۳۱,۸۷۴	۲۶	۳/۴۰ سلف ۰/۴۴ نسبی ۹۶/۱۹ نقدی
محصولات پتروشیمی	۶۶,۴۶۴,۸۱۶,۴۰۵	۳۵,۲۷۰,۳۸۸,۰۴۳	۱۵۳,۲۹۶,۲۲۶	۳۱,۰۴۱,۱۳۲,۱۳۶	۱۷	۷,۴۰۱,۵۱۵	۳,۴۴۵,۰۱۲	۱۱,۵۸۳	۳,۹۴۴,۹۲۰	۱۴	۴۶/۵۴ سلف ۰/۱۶ نسبی ۵۳/۳۰ نقدی
طلا	۳۶۵,۱۴۴,۴۵۹	۰	۰	۳۶۵,۱۴۴,۴۵۹	۰	—	—	—	—	—	—
جمع کل	۳۹۰,۴۸۰,۲۷۲,۹۲۷	۲۲۵,۱۵۶,۸۷۹,۰۶۸	۱,۴۰۷,۵۶۷,۴۸۶	۱۶۳,۹۱۵,۸۲۶,۳۷۳	۱۰۰	۵۴,۰۰۳,۲۰۰	۳۱,۱۳۰,۲۸۳	۱۰۶,۰۷۲	۲۲,۷۶۶,۸۴۵	۱۰۰	۵۷/۶۵ سلف ۰/۲۰ نسبی ۴۲/۱۶ نقدی

مأخذ: پیشین.

۲-۳. عملکرد رینگ محصولات پتروشیمی و نفتی

در تاریخ ۱۳۸۶/۱۱/۷ هیئت دولت تصویبنامه‌ای را در دستور کار خود قرار داد که مطابق آن قیمت محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی نفت باید براساس سازوکار بازار و به دور از سیستم قیمتگذاری دستوری تعیین شود. ابزار اجرایی این مصوبه دولت بورس کالای ایران تعیین گردید و بورس مأموریت یافت تا زیرساخت لازم برای انجام این امر مهم را فراهم نماید. براساس این تصویبنامه وزارت نفت و شرکت‌های تابعه موظف شدند تا کلیه محصولات و مشتقات فرآوری شده نفتی را از طریق بورس کالای ایران و مطابق قوانین و مقررات به فروش برسانند.

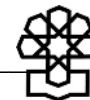
براساس مأموریت محول شده بورس کالای ایران تصمیم گرفت موضوع را در سه فاز پیگیری نماید. در فاز نخست که ۱۳۸۶/۱۱/۲۸ راه‌اندازی شد طیف وسیعی از محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی برای انجام معاملات در بازار داخلی مورد پذیرش قرار گرفت. این کالاها در دو گروه اصلی محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی نفت مورد معامله قرار گرفتند که گروه پتروشیمی نیز به دو گروه عمده محصولات شیمیایی و پلیمری (و سایر زیرگروه‌های کم‌اهمیت‌تر مانند گازها و خوراکی‌ها و...) تقسیم‌بندی می‌شوند.

در فاز دوم نیز که در ۱۳۸۸/۸/۴ کلید خورد، تالار معاملات محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی نفت با مقاصد صادراتی شروع به کار نمود. درنهایت راه‌اندازی بورس نفت و فرآورده‌های نفتی در سال ۱۳۹۰ به‌عنوان فاز سوم جهت انجام معاملات محصولات استراتژیک مانند نفت کوره، بنزین و درنهایت نفت خام مدنظر قرار گرفت (که البته بورس کالا در اجرای فاز سوم ناموفق عمل کرد).

لازم به ذکر است که محصولات عرضه شده در رینگ معاملات داخلی محصولات پتروشیمی و نفتی شامل تولیدات کارخانجات بخش خصوصی و در کنار آن تولیدات بخش دولتی می‌باشد. در جدول ۵ اطلاعات مربوط به مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در گروه محصولات پتروشیمی از ابتدای راه‌اندازی تاکنون نشان داده شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود، مقدار و ارزش این محصولات از ۸۷۰۰ تن و ۱۲۵ میلیارد ریال در پایان سال ۱۳۸۶ به ۱۶۴۱۰۸۸ تن و ۱۵۴۲۶ میلیارد ریال در پایان شهریور ۱۳۹۰ رسیده است.

همانگونه که مشاهده می‌شود حجم معاملات در سال ۱۳۸۸ به میزان ۲۴۰ درصد و در سال ۱۳۸۹ حدود ۱۷ درصد و از نظر ارزش ریالی به ترتیب حدود ۱۹۷ درصد و ۲۹ درصد رشد داشته است.

به‌علاوه جدول ۵ نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۶ تنها محصولات پلیمر عرضه می‌شد ولی به‌تدریج این کالاها افزایش یافته و در سال ۱۳۸۹ و ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۰ در تمامی زیرگروه‌های محصولات پتروشیمی از قبیل: گازها و خوراک، وکیوم باتوم، آیزوریسایکل و... عرضه وجود داشته است. لازم به ذکر است که عرضه‌کننده اصلی این بخش شرکت بازرگانی پتروشیمی می‌باشد که به‌عنوان نماینده فروش مجتمع‌های تولیدی اقدام به عرضه تولیدات آنها در بورس می‌نماید.

جدول ۵. اطلاعات مربوط به مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در گروه محصولات پتروشیمی از ابتدای راه‌اندازی تاکنون (مقادیر به تن، ارزش به هزار ریال)

از تاریخ ۱۳۹۰/۰۶/۰۶ تا ۱۳۹۰/۰۱/۰۱		سال ۱۳۸۹		سال ۱۳۸۸		سال ۱۳۸۷		از ۱۳۸۶/۱۱/۲۸ تا پایان سال ۱۳۸۶		نوع قرارداد	نام کالا
ارزش	حجم	ارزش	حجم	ارزش	حجم	ارزش	حجم	ارزش	حجم		
۳۹۲.۷۷۶.۴۳۵	۷۲.۲۷۰	۱.۴۴۴.۱۰۴.۳۵۰	۳۱۱.۲۹۲	۲.۱۶۶.۲۴۸.۳۳۲	۴۹۵.۰۲۳	۲۴۹.۳۵۸.۳۹۰	۶۵.۲۰۰	۰	۰	نقدی	شیمیایی
۱.۳۱۱.۷۰۰.۷۷۴	۲۵۶.۵۴۵	۲.۷۲۰.۴۷۹.۰۱۲	۶۵۹.۲۴۰	۱.۳۵۱.۴۲۱.۳۵۰	۳۱۴.۵۸۸	۵.۴۲۰.۵۱۰	۳۰.۰۰۰	۰	۰	سلف	
۱.۷۰۴.۴۷۷.۲۰۹	۳۲۸.۸۱۵	۴.۱۶۴.۵۸۳.۳۶۲	۹۷۰.۵۳۲	۳.۵۱۷.۶۶۹.۶۸۲	۸۰۹.۶۱۱	۲۵۴.۷۷۸.۹۰۰	۶۸.۲۰۰	۰	۰	جمع	
۱۲۲.۴۲۸.۶۰۹	۵۷.۸۲۴	۱۹۵.۳۷۰.۰۷۵	۱۶۹.۸۹۸	۱۳۹.۵۸۸.۵۶۵	۲۰۳.۷۹۵	۱۵۷.۴۶۵.۰۰۰	۳۰.۰۰۰	—	—	نقدی	گوگرد
۲.۱۶۵.۱۴۷.۰۲۵	۱۳۸.۷۱۸	۶.۸۱۶.۱۰۷.۲۸۷	۵۰۷.۳۵۰	۷.۰۰۷.۵۷۹.۳۳۰	۶۰۱.۷۵۴	۵.۶۳۳.۴۴۹.۵۰۰	۵۲۹.۲۶۰	۱۲۵.۹۴۱.۹۵۰	۸.۷۰۰	نقدی	پلیمر
۰	۰	۱۵۳.۲۹۶.۲۲۶	۱۱.۵۸۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نسبیه	
۷.۵۷۱.۹۴۷.۱۵۹	۴۴۸.۷۵۹	۱۳.۰۵۸.۰۶۷.۷۷۸	۹۷۱.۷۵۶	۸.۵۹۴.۵۷۶.۷۵۷	۷۰۶.۴۶۴	۴۳۵.۸۵۹.۲۳۰	۵۵.۶۰۰	—	—	سلف	
۹.۸۵۹.۵۲۲.۷۹۳	۶۴۵.۳۰۱	۲۰.۲۲۲.۸۴۱.۳۶۶	۱.۶۶۰.۵۸۷	۱۵.۷۴۱.۷۴۴.۶۵۲	۱.۵۱۲.۰۱۳	۶.۲۲۶.۷۷۳.۷۳۰	۶۱۴.۸۶۰	۱۲۵.۹۴۱.۹۵۰	۸.۷۰۰	جمع	
۰	۰	۰	۰	۲۶.۰۷۹.۰۶۸	۳.۶۶۷	۱۱.۲۸۳.۳۱۰	۱.۱۰۰	—	—	نقدی	گازها و خوراکیها
۴۰.۴۴۵.۵۰۷	۴.۵۶۷	۸۷.۶۸۸.۳۴۰	۱۰.۷۷۰	۵۷.۰۰۹.۴۴۱	۵.۳۵۱	۳.۸۴۴.۵۶۰	۳۰۰	—	—	سلف	
۴۰.۴۴۵.۵۰۷	۴.۵۶۷	۸۷.۶۸۸.۳۴۰	۱۰.۷۷۰	۸۳.۰۸۸.۵۰۹	۹.۰۱۸	۱۵.۱۲۷.۸۷۰	۱.۴۰۰	۰	۰	جمع	
۰	۰	۲۳.۲۵۵.۱۰۰	۷۰.۴۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سلف	وکیوم باتوم
۲۰۰۵۰.۲۲۱.۸۵۱	۴۳۳.۵۵۷	۵۹.۴۱۷.۷۲۲	۱۴.۵۴۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نقدی	
۲۰۵۰.۲۳۱.۸۵۱	۴۳۳.۵۵۷	۸۲۶۷۲۸۲۲	۲۱۵۸۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	جمع	
۰	۰	۸.۶۷۲.۵۲۵	۱۰.۲۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سلف	آیزوریسایکل
۲۸۳.۴۵۰.۳۱۰	۲۸.۳۲۳	۸۸.۴۳۰.۶۲۷	۱۰.۱۲۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نقدی	
۲۸۳۴۵۰.۳۱۰	۲۸۳۲۳	۹۷۱۰۲۱۵۲	۱۱.۱۴۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	جمع	
۱.۴۸۸.۳۳۶.۴۰۰	۲۰۰.۵۲۵	۴۱۸.۳۳۸.۰۰۰	۶۲.۰۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نقدی	لوب کات
۱۴۸۸۳۳۶.۴۰۰	۲۰۰.۵۲۵	۴۱۸۳۳۸.۰۰۰	۶۲.۰۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	جمع	
۸.۹۲۴.۰۹۳.۴۴۰	۷۰.۹۸۷۱	۱۵.۸۹۸.۱۶۲.۷۵۵	۱.۶۴۹.۸۳۸	۱۰.۰۰۰.۳۰۰.۷.۵۴۸	۱۰.۲۶.۴۰۳	۴۴۵.۱۲۴.۳۰۰	۵۸.۹۰۰	۰	۰	سلف	جمع کل
۶.۵۰۲.۳۷۰.۶۳۰	۹۳۱.۲۱۷	۹.۰۲۱.۷۶۸.۰۶۱	۱.۰۷۵.۲۰۴	۹.۲۳۹.۴۹۵.۲۹۵	۱.۳۰۴.۲۳۹	۶.۰۵۱.۵۵۶.۲۰۰	۶۲۵.۵۶۰	۱۲۵.۹۴۱.۹۵۰	۸.۷۰۰	نقدی	
۰	۰	۱۵۳.۲۹۶.۲۲۶	۱۱.۵۸۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نسبیه	
۱۵.۴۲۶.۴۶۴.۰۷۰	۱.۶۴۱.۰۸۸	۲۵.۰۷۳.۲۲۷.۰۴۲	۲.۷۳۶.۶۲۵	۱۹.۳۴۲.۵۰۲.۸۴۳	۲.۲۳۰.۶۴۲	۶.۴۹۶.۶۸۰.۵۰۰	۶۸۴.۴۶۰	۱۲۵.۹۴۱.۹۵۰	۸.۷۰۰	مجموع	

مأخذ: پیشین.

اطلاعات مربوط به مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در گروه محصولات نفتی از ابتدای راه‌اندازی تاکنون (جدول ۶) نشان می‌دهد که مقدار و ارزش این محصولات از ۸۰۹۲۰ تن و ۲۲۵ میلیارد ریال در پایان سال ۱۳۸۶ به ۱۶۶۳۰۱۲ تن و ۹۹۴۰ میلیارد ریال در پایان شهریور ۱۳۹۰ رسیده است.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود هر چند حجم معاملات گروه نفتی در سال ۱۳۸۸ به میزان ۳۰ درصد رشد داشته اما در سال ۱۳۸۹ حدود ۱۷ درصد کاهش یافته است. از نظر ارزش ریالی نیز در سال ۱۳۸۸ حدود ۳۱ درصد افزایش و در سال ۱۳۸۹ نزدیک به ۴ درصد کاهش داشته است. به‌علاوه جدول ۶ نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۶ در گروه محصولات نفتی اکستراکت و روغن پایه و قیر عرضه می‌شد ولی به تدریج این کالاها افزایش یافته و در ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۰ بنزین و نفت کوره نیز به عرضه محصولات نفتی اضافه شده است. البته در شرایط فعلی ادامه عرضه انواع نفت و بنزین در هاله‌ای از ابهام قرار دارد.

جدول ۶. اطلاعات مربوط به مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در گروه محصولات نفتی از ابتدای راه‌اندازی تاکنون

(مقادیر به تن / ارزش به هزار ریال)

از تاریخ ۱۳۹۰/۰۶/۰۶ تا ۱۳۹۰/۰۱/۰۱		سال ۱۳۸۹		سال ۱۳۸۸		سال ۱۳۸۷		از ۱۳۸۶/۱۱/۲۸ تا پایان سال ۱۳۸۶		نوع قرارداد	نام کالا
ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار		
۵۶,۲۳۵,۴۰۰	۸,۸۱۰	۱۲۱,۲۱۲,۳۵۰	۲۵۸,۰۰۱	۱۵۸,۶۰۷,۷۰۰	۴۱,۸۲۰	۲۱۶,۰۵۲,۲۵۰	۴۷,۷۰۰	۷۶۰,۰۰۰	۲۰۰	نقدی	اکستراکت
.	.	.	.	۹۴,۰۰۰	۲۰۰	۹۸,۱۰۰,۴۹۰	۲۵۰,۰۲۰	.	.	نسبیه	
۵۶۲۳۵۴۰۰	۸۸۱۰	۱۲۱۲۱۲۳۵۰	۲۵۸۰۰۱	۱۵۹۵۴۷۷۰۰	۴۲۰۲۰	۳۱۴۱۵۲۷۴۰	۷۲۷۲۰	۷۶۰۰۰۰	۲۰۰	جمع	روغن پایه
.	.	.	.	۲۹,۳۹۱,۹۵۰	۵,۲۹۹	۶۹,۷۰۳,۰۰۰	۸,۷۷۰	.	.	نسبیه	
۱,۰۱۷,۶۲۳,۹۴۴	۷۷,۶۴۶	۱,۴۲۲,۷۴۴,۲۳۸	۱۵۷,۱۰۳	۱,۱۶۳,۷۴۰,۵۲۰	۱۷۷,۶۰۰	۳۴۳,۱۷۱,۶۴۰	۴۲,۰۲۰	۷,۸۰۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	نقدی	
.	.	۸۱,۹۷۸,۰۰۰	۱۰,۸۰۹	.	.	.	.	.	.	سلف	جمع
۱,۰۱۷,۶۲۳,۹۴۴	۷۷,۶۴۶	۱,۵۰۴,۷۲۲,۲۳۸	۱۶۷,۹۱۲	۱,۱۹۳,۱۳۲,۴۷۰	۱۸۲,۸۹۹	۴۱۲,۸۷۴,۶۴۰	۵۰,۷۹۰	۷,۸۰۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	جمع	
.	.	۱۳۱,۲۵۰	۲۵	۱,۵۰۴,۷۴۲,۲۰۰	۴۴۶,۰۵۳	۳۵,۲۸۰,۹۰۰	۱۲,۵۶۰	۱۳,۱۴۶,۰۰۰	۴,۹۴۰	سلف	قیح
۸,۳۵۲,۷۸۸,۳۱۱	۱۵۰,۶۵۵۶	۱۴,۷۷۴,۹۳۳,۹۹۴	۳,۷۳۱,۲۸۳	۱۴,۲۲۱,۷۱۹,۶۶۹	۴۰,۴۱۸,۵۵۰	۱۲,۲۴۷,۳۰۰,۳۹۰	۳,۴۶۱,۵۲۰	۲۰۳,۸۹۴,۶۲۰	۷۴,۷۸۰	نقدی	
.	.	۳,۷۸۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۲۹,۰۴۱,۵۰۰	۹,۴۵۰	۴۴,۳۲۱,۶۰۰	۱۱,۵۱۰	—	—	نسبیه	
۸,۳۵۲,۷۸۸,۳۱۱	۱۵۰,۶۵۵۶	۱۴,۷۷۸,۸۴۵,۲۴۴	۳,۷۳۲,۳۰۸	۱۵,۷۵۵,۵۰۴,۳۶۹	۴,۴۹۷,۳۵۸	۱۲,۳۲۶,۹۰۲,۸۹۰	۳,۴۸۵,۵۹۰	۲۱۷,۰۴۰,۶۲۰	۷۹,۷۲۰	جمع	نفتا
.	.	.	.	.	.	۳۶۰,۶۲۵,۰۰۰	۴۵,۰۰۰	—	—	نقدی	
.	.	.	.	.	.	۳۶۰,۶۲۵,۰۰۰	۴۵,۰۰۰	—	—	جمع	بنزین
۲۱۳,۸۵۰,۴۰۰	۲۰,۰۰۰	—	—	—	—	—	—	—	—	نقدی	
۲۱۳,۸۵۰,۴۰۰	۲۰,۰۰۰	—	—	—	—	—	—	—	—	جمع	نفت کوره
۵۱۳,۶۱۶,۹۵۰	۷۰,۰۰۰	.	.	.	.	.	.	.	.	نقدی	
۵۱۳,۶۱۶,۹۵۰	۷۰,۰۰۰	.	.	.	.	.	.	.	.	جمع	جمع کل
.	.	۸۲,۱۰۹,۲۵۰	۱۰,۸۳۴	۱,۵۰۴,۷۴۲,۲۰۰	۴۴۶,۰۵۳	۳۵,۲۸۰,۹۰۰	۱۲,۵۶۰	۱۳,۱۴۶,۰۰۰	۴,۹۴۰	سلف	
۹,۹۴۰,۲۶۴,۶۰۵	۱,۶۶۳,۰۱۲	۱۶,۳۱۸,۸۹۰,۵۸۲	۳,۹۱۴,۱۸۷	۱۵,۵۴۴,۰۶۷,۸۸۹	۴,۲۶۱,۲۷۵	۱۲,۸۰۶,۵۲۴,۲۸۰	۳,۵۵۱,۲۴۰	۲۱۲,۴۵۴,۶۲۰	۷۵,۹۸۰	نقدی	
.	.	۳۷۸,۰۰۰	۱,۰۰۰	۵۹۳۷۳۴۵۰	۱۴۹۴۹	۲۱۲۱۲۵۰۹۰	۴۵۳۰۰	.	.	نسبیه	
۹,۹۴۰,۲۶۴,۶۰۵	۱,۶۶۳,۰۱۲	۱۶,۴۰۴,۷۷۹,۸۳۲	۳,۹۲۶,۰۲۱	۱۷,۱۰۸,۱۸۴,۵۳۹	۴,۷۲۲,۲۷۷	۱۳,۰۵۲,۹۳۰,۲۷۰	۳,۶۰۹,۱۰۰	۲۲۵,۶۰۰,۶۲۰	۸۰,۹۲۰	مجموع	

مأخذ: پیشین.

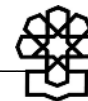
در مجموع از سال ۱۳۸۶ تاکنون بالغ بر ۱۴ میلیون تن انواع فرآورده‌های پایین‌دستی نفت و حدود ۷/۵ میلیون تن انواع محصولات پتروشیمی در بورس کالای ایران معامله شده است. همان‌گونه که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، این معاملات همواره در حال رشد بوده است. شایان ذکر است نفت خام از تاریخ ۱۳۹۰/۴/۲۲ در مجموع ۷ بار در بورس کالا عرضه شده اما تنها در تاریخ ۱۳۹۰/۵/۲۶ معامله شد؛ در روز مذکور میزان عرضه نفت یک میلیون بشکه بوده که ۵۰۰ هزار بشکه به ارزش ۵۷۲ میلیارد ریال مورد معامله قرار گرفت. همچنین نفت کوره نیز تنها در ۲ نوبت در تاریخ‌های ۱۳۹۰/۳/۲۴ و ۱۳۹۰/۳/۳۱ عرضه شد و به‌صورت نقدی در مجموع به میزان ۷۰ هزار تن به ارزش ۵۱۳ میلیارد ریال به فروش رسید. به‌علاوه تعداد دفعات عرضه بنزین از تاریخ ۱۳۹۰/۲/۱۳، دو بار بوده که تنها یک مرتبه به‌صورت نقدی در تاریخ ۱۳۹۰/۲/۲۸ به میزان ۲۰ هزار تن به ارزش ۲۱۳ میلیارد ریال مورد معامله قرار گرفت.^۱

۳-۳. رینگ محصولات فلزی و معدنی

با توجه به جداول فوق‌الذکر، مقدار و ارزش کالاهای معامله شده در گروه محصولات فلزی و معدنی نشان می‌دهد که مقدار معامله این محصولات از ۳,۳۱۴ هزار تن به ارزش ۳۰,۸۱۳ میلیارد ریال در پایان سال ۱۳۸۶ به ۴,۲۶۱ هزار تن و به ارزش ۳۸,۳۵۱ میلیارد ریال در پایان شهریور ۱۳۹۰ رسیده است.

در مجموع از سال ۱۳۸۶ تاکنون بالغ بر ۳۰ میلیون تن کالا به ارزش ۲۶۰ هزار میلیارد ریال در بورس کالای ایران معامله شده است. همانگونه که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، این معاملات همواره در حال رشد بوده، به‌طوری که طی سال ۱۳۸۸ در مقایسه با سال ۱۳۸۷، حجم معاملات محصولات فلزی و معدنی حدود ۱۱ درصد رشد داشته است. این رشد در سال ۱۳۸۹ در مقایسه با سال ۱۳۸۸ نیز ادامه یافته و برای محصولات فلزی و معدنی ۱۷ درصد بوده است. البته ذکر این نکته ضروری است که نوپا بودن این بازار و وجود ظرفیت‌های بالای عرضه (که ناشی از خلأ وجود چنین نهادی بوده است)، علت اصلی رشد معاملات در بورس کالایی ایران می‌باشد.

۱. گزارش نقش بورس کالا و نفت در تحقق اهداف سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴، شهریورماه ۱۳۹۰، شماره گزارش ۹۰۳۱۴، شرکت بورس کالای ایران.

۴. آسیب‌شناسی عملکرد بورس کالای ایران در گروه پتروشیمی

با وجود تلاش‌های انجام شده طی سال‌های اخیر برای اصلاح ساختار بورس کالای کشور، عدم بازدهی مناسب و دستیابی به نتایج مورد انتظار در بخش تولید، توزیع و مصرف مشاهده شده است. در ادامه تلاش می‌کنیم تا آسیب‌های اصلی بورس کالای ایران را بررسی نماییم.

۴-۱. قیمت‌گذاری یا کشف قیمت

هر چند همه کارشناسان بر کارکردهای بورس کالا و جایگاه آن در مناسبات اقتصادی کشور تأکید دارند اما در عین حال به واقعی نبودن بورس به معنای کلمه و دستوری بودن مکانیسم عرضه و تقاضا و قیمت‌ها در مورد برخی از کالاها انتقاداتی را وارد کرده و می‌کنند.

متأسفانه سازوکار اجرایی بورس کالا حقیقتاً منجر به کشف قیمت نمی‌شود و در اغلب مواقع قیمت‌ها به‌طور ساختگی روندی فزاینده دارند. مسئله وقتی جدی‌تر می‌شود که همین قیمت‌ها به‌عنوان قیمت پایه و حداقل قیمت برای فروش در خارج از بورس کالا مطرح می‌شوند. به‌علاوه پس از اینکه عرضه‌کننده قیمت محصولش را در بورس کالا بازاریابی کرد، با کاهش عرضه خود به تدریج قیمت محصول خود را بالاتر می‌برد و از عرضه بخش عمده‌ای از تولید خود در بورس کالا امتناع می‌ورزد. به‌علاوه قانون هدفمند کردن یارانه‌ها نیز مزید بر علت شد زیرا به‌منظور جلوگیری از افزایش احتمالی تورم، قیمت برخی از محصولات پتروشیمی و فلزی به‌صورت دستوری تعیین شد و انگیزه عرضه در بورس را کاهش داد.

در ابتدای راه فرآیند انجام معاملات همان‌گونه که تصویب‌نامه مورخ ۱۳۸۶/۱۱/۷ هیئت دولت آن را برای بورس تکلیف نموده بود، منطبق بر سازوکار بازار و انجام رقابت جهت کشف قیمت‌های صحیح، شفاف و عادلانه بود. این سیستم موجب می‌شد که تخصیص کالاها به بهترین شکل ممکن و به متناسب‌ترین بخش‌های تولیدی کشور انجام پذیرد. بدیهی است در این شرایط قیمت‌های کشف شده با قیمت‌های جهانی همگام و هماهنگ بود. از این رو به‌دلیل واقعی بودن قیمت‌ها هیچ‌گونه رانتی به وجود نمی‌آمد و قیمت‌های واقعی سود قابل توجهی را نصیب تولیدکنندگان کالاها و صنایع پتروشیمی می‌نمود. همچنین کالاها به‌دلیل قیمت‌های غیردستوری صرفاً توسط مصرف‌کنندگان نهایی (تولیدکنندگان صنایع پایین‌دستی محصولات پتروشیمی) خریداری شده و هیچ انگیزه‌ای برای حضور واسطه‌ها و دلالان در بازار وجود نداشت.

شرایط مذکور تا تیرماه سال ۱۳۸۸ ادامه داشت تا اینکه در این ماه به‌دلیل مازاد تقاضای موجود برای برخی از کالاها و همچنین افزایش قیمت‌های جهانی، قیمت این محصولات در داخل

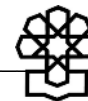
افزایش یافت. این افزایش قیمت‌ها اعتراض مصرف‌کنندگان را در پی داشت. اعتراضات، نهادهای مسئول دولتی را واداشت تا نسبت به حل مشکل اقدام نمایند و متأسفانه راهکارهای انتخاب شده فاقد پشتوانه‌های لازم علمی و مطالعاتی بود؛ به این صورت که در گام نخست خرید کالا منحصرأً برای افرادی مقدور بود که پروانه‌های بهره‌برداری وزارت صنایع را در اختیار داشته باشند؛ این موضوع طیف وسیعی از فعالیتهای سوداگرانه با محوریت خرید و فروش پروانه را رواج داد و متأسفانه به دلیل ورود دلالتان از هدف اصلی خود بازماند.

در گام بعدی قیمت‌ها به صورت دستوری به بازار دیکته شد و مقرر شد قیمت‌های FOB چند ماه قبل از زمان عرضه، مبنای تعیین قیمت پایه بوده و امکان افزایش نرخ در رقابت نیز تا حد معینی مقدور باشد. این موضوع شکاف قیمتی قابل توجهی را بین قیمت‌های بازار آزاد و قیمت‌های بورس ایجاد می‌نمود و انگیزه‌های رانت‌جویی را تشدید می‌کرد. در نهایت نیز مصوبه کارگروه کنترل بازار ستاد هدفمند شدن یارانه‌ها نیز شرایط را دشوارتر نمود و مقرر شد که قیمت‌ها با نرخ FOB منهای ۱۵ درصد عرضه شده و تا نرخ FOB منهای ۵ درصد اجازه رقابت داشته باشند. این امر شکاف موجود بین قیمت‌های واقعی (که منطبق با قیمت‌های جهانی است) و قیمت‌های بورس را بیش از پیش عمیق‌تر نمود.

شایان ذکر است در زمینه قیمت FOB نیز ابهام وجود دارد و لازم است مسئله روش تعیین قیمت FOB به درستی مشخص شود. طبق تعریف، قیمت FOB عبارت است از: قیمت کالا در زمان بارگیری آن در روی عرشه کشتی که البته برخی هزینه‌ها نیز به آن اضافه می‌شود. حال این پرسش مطرح می‌شود که منظور از قیمت FOB چیست؟ معنای FOB این است که اگر عرضه‌کننده کالا را بجای فروش در بازار داخلی در بازارهای جهانی به فروش برساند آن را به چه قیمتی در خلیج فارس تحویل خریدار می‌داد. حال آنکه ممکن است کالاهایی که در بورس و برای عرضه داخلی ارائه می‌شوند، اساساً صادر نشوند. پس این سؤال مطرح می‌شود که روش تعیین قیمت FOB توسط عرضه‌کننده به چه صورت می‌باشد. کارشناسان بخش قیمتگذاری محصولات پتروشیمی شرکت بازرگانی پتروشیمی شیوه قیمتگذاری را به شرح زیر بیان کرده‌اند: ابتدا نشریات بین‌المللی قیمتگذاری محصولات نفتی و پتروشیمی^۱ که قیمت این کالاها را در مناطق مختلف جهان اعلام می‌نمایند، مبنا قرار گرفته و سپس با توجه به بازارهای هدفی که عرضه‌کننده کالای خود را به آنها می‌فروشد؛ تعدیل شده و قیمت‌های پیشنهادی استخراج می‌شود.

فارغ از صحت یا عدم صحت روش مورد استفاده برای قیمتگذاری، به نظر می‌رسد که

1. <http://www.icis.com>, <http://www.platts.com>

قیمت‌های اعلامی باید با قیمت‌های داخلی (در شرایطی که قیمت‌های داخلی کنترل نشوند) نیز مطابقت داشته باشند.

از این رو به نظر می‌رسد که یک خلأ اساسی در بازار محصولات پتروشیمی و حتی فرآورده‌های پایین‌دستی نفت، عدم دسترسی به قیمت صحیح FOB می‌باشد.^۱

۲-۴. کاهش یا افزایش رانت

این شکاف قیمتی که می‌توان از آن به‌عنوان یک رانت قیمتی یاد نمود، اثرات نامطلوب بسیاری را برای صنایع پتروشیمی، محصولات فلزی و معدنی به‌خصوص گروه مس به‌عنوان طرف عرضه و هم برای خریداران این محصولات به‌عنوان طرف تقاضا و هم برای بورس کالای ایران به‌عنوان نهاد واسط برجای گذاشت.

یکی از سؤالاتی که در این زمینه مطرح می‌شود این است که میزان اختلاف قیمت و رانت حاصل از تفاوت قیمت بورس و بازار آزاد چه میزان است؟ پاسخ به این سؤال بسته به اینکه در مورد کدام یک از کالاها یا گروه‌های کالایی و در چه دوره زمانی سخن بگوییم متفاوت می‌باشد اما به‌عنوان مثال برای برخی از کالاهای منتخب، میزان تفاوت قیمت بین بورس و بازار آزاد به‌شرح جدول ۷ می‌باشد.

جدول ۷. مقایسه قیمت بازار آزاد و قیمت بورس در مورخ ۱۳۹۰/۵/۲۶

نام کالا	متوسط قیمت معامله شده (ریال)	قیمت بازار آزاد (ریال)	مابه‌التفاوت بین قیمت بازار آزاد و قیمت بورس (درصد)
پلی‌اتیلن سبک فیلم ۰۰۷۵	۱۶۲۷۳	۲۱۰۰۰	۲۹/۰۴
پلی‌اتیلن سبک فیلم ۰۲۰۰ LF	۱۶۲۷۳	۱۹۶۰۰	۲۰/۴۴
پلی‌اتیلن سنگین بادی BL	۱۳۴۶۹	۱۸۸۰۰	۳۹/۵۷
پلی‌وینیل کلراید ۶۵۵۸	۱۰۶۱۴	۱۲۷۰۰	۱۹/۶۵

مأخذ: محاسبات نگارنده.

همان‌گونه که مشهود است این تفاوت نرخ برای برخی از کالاها آنقدر است که به‌طور حتم دلالت و واسطه‌ها را به این بازار می‌کشاند. به‌عنوان مثال با خرید فقط ۲۲ تن از کالای پلی‌اتیلن سنگین بادی BL و فروش آن در بازار آزاد سودی به میزان ۱۲۰ میلیون ریال عاید خریدار می‌شود.

۱. گزارش ارزیابی کاستی‌های قوانین و مقررات حوزه بورس کالا، معاونت اقتصادی و پشتیبانی، مدیریت مطالعات اقتصادی، برنامه‌ریزی و آموزش، شماره ۸۸۲۰۲، مرداد ۱۳۸۸، شرکت بورس کالای ایران.

هر چند انتظار بر این است که مصرف‌کنندگان از کاهش قیمت‌ها منتفع شده و نهایت رضایت را از این موضوع داشته باشند، اما در عمل نتیجه چیز دیگری بود و مصرف‌کنندگان نیز از این تصمیمات متضرر شده‌اند.

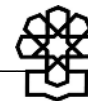
به دلیل تفاوت قیمت قابل توجه به وجود آمده در اثر تصمیم اتخاذ شده، دلالت آن که معمولاً مشکلات تأمین مالی و نقدینگی ندارند، مبادرت به خرید پروانه‌های بهره‌برداری یا هر مستند دیگری که مورد درخواست بورس بوده است نموده و همواره بخش عظیمی از کالای عرضه شده را به خود اختصاص می‌دهند. واقعیت این است که با حفظ این وضعیت بخش قابل توجهی از کالاهای عرضه شده نصیب دلالت می‌شود که مجدداً این کالاها را در بازار با قیمت‌های بسیار بالا به فروش می‌رسانند. نکته جالب توجه این است که اگر چنین تصمیماتی اتخاذ نمی‌گردید شاید قیمت‌های بورس بالاتر از قیمت‌های کنونی آن می‌شد ولی به احتمال زیاد قیمت بازار پایین‌تر از قیمت‌های فعلی می‌شد.

بنابراین از دیدگاه مصرف‌کنندگان نیز این کالاها نصیب عده‌ای دلال می‌شود و مصرف‌کننده واقعی مجبور است کالا را با قیمتی بالاتر، از دست دلالت خریداری نماید. شایان ذکر است چنین موضوعی در مورد تمامی کالاها صحت ندارد و تنها در مورد برخی از کالاها که مقدار عرضه‌های آنها کم بوده و تناسبی بین عرضه و تقاضا وجود ندارد، اتفاق می‌افتد.

۳-۴. مشوق ورود یا محرک خروج؟

به دلیل مصوبات مذکور عرضه‌کنندگان محصولات پتروشیمی در بورس مجبور شدند که کالای خود را با نرخی بسیار پایین‌تر از قیمت‌های بازار به فروش برسانند. از این رو عرضه‌کنندگان بخش خصوصی که هیچ‌گونه توجیهی برای ادامه حضور و تحمل این ضرر و زیان نمی‌دیدند یا به یک باره از بازار خارج شدند (مانند پتروشیمی اراک) و یا به تدریج عرضه‌های خود را کاهش داده و کم‌کم از بازار محو شدند (مانند پتروشیمی امیرکبیر). این عرضه‌کنندگان با وجود برخی هشدارها از سوی نهادهای نظارتی مانند سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان از حضور در بورس امتناع ورزیده و کالاهای تولیدی خود را در بازار آزاد یا مقاصد صادراتی به فروش می‌رسانند. عرضه‌کنندگان دولتی یا شبه‌دولتی (به صورت عمده شرکت بازرگانی پتروشیمی) دست به خروج از بازار نزدند و اقدام اصلی آنها در قبال شرایط جدید، کاهش میزان عرضه بسیاری از اقلام تولیدی بوده است.

اصل موضوع سقف قیمت ریشه در اجرای قانون هدفمند نمودن یارانه‌ها دارد دولت بعد از

اجرای این قانون به منظور کنترل اثرات تورمی آن تصمیم گرفت، قیمت‌ها را کاهش داده و بتواند از سرایت اثرات افزایش قیمت‌ها به تمامی بخش‌های اقتصاد جلوگیری نماید. قیمت کالاهایی که در بورس کالای ایران مورد معامله قرار می‌گرفت، قبل از تصویب و اجرای این قانون و از زمانی که وارد بورس کالای ایران شده بودند آزاد شده بود و قیمت آنها از شمول نظام قیمتگذاری دولتی و یا نهادهای نظارتی خارج شده بود. حال با اجرای این قانون قیمت بسیاری از کالاها (حتی در اقلام بسیار خرد مانند نان و...) آزاد شد و افزایش قیمت آنها مشاهده شد. این در حالی است که قیمت محصولات پتروشیمی که قبل از آن به صورت رقابتی تعیین می‌شد، به صورت دستوری و کنترل شده تعیین می‌شود که این موضوع با روح این قانون تناقض دارد.

از سوی دیگر باید توجه داشت که طبق آمارهای موجود، میزان تولید سالیانه محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی در داخل کشور حدود ۱۸ میلیون تن می‌باشد؛ این در حالی است که میزان مصرف سالیانه فقط حدود ۲ میلیون تن می‌باشد که با یک حساب سرانگشتی حدود ۱۶ میلیون تن مازاد مصرف داخل وجود دارد که تماماً صادر می‌شوند:^۱

بخش عمده‌ای از ۱۶ میلیون تن مازاد مورد اشاره از طریق شرکت بازرگانی پتروشیمی به خارج از کشور صادر می‌شود و با قیمت‌های جهانی که در حالت کنونی بالاتر از قیمت‌های داخلی است، به فروش می‌رسد. به همین دلیل شرکت بازرگانی پتروشیمی این امکان را دارد که بخشی از زیان وارده در بازار داخلی خود را (به دلیل قیمت‌های دستوری پایین‌تر از قیمت‌های واقعی) جبران نماید. از این رو این شرکت با وجود اینکه یکی از متضرران این عرصه می‌باشد، هیچ‌گاه به طور علنی با این سیاست اعلام مخالفت نمی‌نماید و این موضوع در واقع بیشتر به ضرر رقبای وی می‌باشد. به این معنا که مجتمع‌های پتروشیمی که سهم بازار ناچیزی در مقایسه با شرکت بازرگانی پتروشیمی دارند، نمی‌توانند از طریق بازارهای خارج از کشور خود ضرر بازار داخلی را جبران نمایند، از این رو آستانه تحمل پایین‌تری داشته و بهترین و راحت‌ترین راه حل را که همان خروج از بورس می‌باشد را انتخاب می‌نمایند.

جمع‌بندی

به طور کلی در برخی از مواقع بورس کالای ایران به ابزار کنترل قیمت در برخی از دستگاه‌های اجرایی تبدیل شده است. این امر زمینه‌ساز ایجاد رانت در بازار شده و بورس را از کارکرد اصلی و واقعی خود (کشف قیمت شفاف و عادلانه کالاها با استفاده از سازوکار عرضه و تقاضا) دور

۱. پیشین.

می‌نماید. مثال بارز این مشکل مصوبه کارگروه ستاد هدفمندی‌سازی یارانه‌هاست که بورس کالای ایران را مکلف نموده تا اجازه افزایش قیمت‌ها از یک میزان مشخص در معاملات محصولات پتروشیمی را ندهد. مداخله در فرآیند معاملات، خریداران و فروشندگان را متضرر نموده و موجبات بی‌اعتمادی آنها و بی‌اعتباری بورس را فراهم می‌آورد.

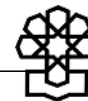
شرکت بورس کالایی یا در امر نظارت بر حجم عرضه محصولات پذیرفته شده ضعف دارد و یا اینکه ابزار لازم جهت اعمال قانون را در اختیار ندارد. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد عمده ضعف بورس کالایی نداشتن ابزارهای لازم جهت اعمال قانون می‌باشد. پدیده‌ای که موجب شد، برخی از شرکت‌ها از عرضه تولیدات خود در بازار سرباز زنند. دستوری کردن قیمت‌ها و همچنین تعیین درصدی مشخص برای خریداران، یکی از عوامل عدم عرضه کالاها در بورس می‌باشد.

این رویه در محصولات پتروشیمی و... وجود داشته و دارد. باید گفت این کنترل شدید قیمت‌ها شاید برای دوره‌ای توجیه‌پذیر باشد اما در اصل موجب سردرگمی متقاضیان و عرضه‌کنندگان، شکل‌گیری فضای دلالی، دادن سیگنال‌های اشتباه و نبود تحلیل‌ها، به نمایش در نیامدن اقتصاد واقعی کشور و... در بخش مهمی از محصولات شده است.

عدم رعایت برخی قوانین و مقررات توسط نهادهای ذیربط در برخی موارد مانع رونق معاملات بورس کالای ایران می‌باشد. پیرو مصوبات موجود، تمامی محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی نفت تولید شده توسط شرکت‌های دولتی و خصوصی باید از طریق بورس کالای ایران عرضه شوند. در حالی که در بسیاری از مواقع این موضوع محقق نمی‌شود. چنین مصوباتی درخصوص سایر انواع کالاها و محصولات نیز وجود دارد که اغلب موارد رعایت نمی‌گردد. ارائه برخی مشوق‌ها مانند افزایش میزان معافیت‌های مالیاتی و غیره می‌تواند موجبات ترغیب عرضه‌کنندگان کالا به حضور در بورس را فراهم نماید.

عدم ایفای تعهدات توسط برخی تولیدکنندگان دولتی یکی دیگر از مشکلات موجود در زمینه معاملات می‌باشد. در زمان پذیرش کالاها در بورس، بنگاه‌های عرضه‌کننده متعهد می‌شوند تا میزان مشخصی از کالا را با فاصله‌های زمانی معین در بورس عرضه نمایند که این تعهدات به‌ویژه از طرف بنگاه‌های تولیدی دولتی به فراموشی سپرده می‌شود. عدم عرضه متوالی و منظم کالاها علاوه بر اینکه ساختار عرضه و تقاضای بازار را با مشکل مواجه می‌نماید، باعث کشف قیمت‌های غیرواقعی در بورس می‌شود.

کالاهایی که دارای عرضه‌های نامتوالی هستند، معمولاً قیمت‌های شفاف و منصفانه برای آنها وجود ندارد و همواره مقادیر قابل توجهی از انواع رانت‌ها را توزیع می‌نمایند. نحوه ایجاد رانت‌های

قیمتی به این صورت است که با طولانی شدن زمان عدم عرضه یک کالا، مقدار بسیار زیادی تقاضای (واقعی و کاذب) برای آن ایجاد شده و این امر موجب تعیین قیمت غیرواقعی برای آن کالا می‌شود و به تبع آن منافع زیادی برای افراد ویژه‌خوار حاصل می‌گردد. بدیهی است کالاهایی که در بورس پذیرش شده و به صورت متوالی مورد عرضه و معامله قرار می‌گیرند، با قیمت‌های واقعی که منطبق با قیمت‌های جهانی آنها می‌باشد، مورد دادوستد قرار گرفته و قاعدتاً رانتی پیرامون آن شکل نمی‌گیرد.

به دلیل دوره گذار در اقتصاد ایران، عرضه برخی از کالاها انحصاری بوده و غیر از عرضه‌کننده این کالاها، تولیدکننده دیگری در بازار وجود ندارد. وجود چنین شرایطی این شائبه را به ذهن متبادر می‌نماید که دلیل عدم تمایل عرضه‌کنندگان برای حضور دائمی در بورس، ترس آنان از شکستن ساختار انحصاری بازار می‌باشد.

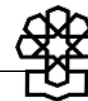
به‌عنوان آخرین نکته اشاره به این مطلب ضروری است که در زمان تصویب قانون بازار اوراق بهادار در سال ۱۳۸۴، ماهیت و کارکردهای بورس‌های کالایی به‌طور کامل شناخته شده نبوده، لذا چارچوب قانونی مشخصی برای تنظیم رابطه بین بورس کالا با نهادهای ناظر ذینفع وجود ندارد. ازسوی دیگر علیرغم اینکه چندین سال از زمان تأسیس بورس کالا می‌گذرد اما هنوز کاستی‌ها و اشکالاتی در مکانیسم‌ها و فرآیندهای آن وجود دارد که از برجسته‌ترین آنها می‌توان به عدم وجود سازوکار اجرایی مناسب جهت کشف قیمت واقعی، دستوری تعیین کردن قیمت بعضی از کالاها به‌خصوص در گروه فولاد و مس و پتروشیمی و... اشاره کرد.

ارائه پیشنهادها

- کاهش دخالت دولت و واگذاری مکانیسم عرضه و تقاضا به بازار و به دور از اثرگذاری‌های قدرت‌های غیربازاری در تعیین قیمت.
- هماهنگی بین مسئولان وزارت صنعت، معدن و تجارت، مسئولان سازمان حمایت از تولید و مصرف‌کنندگان، متولیان سازمان بورس و شرکت بورس کالا، مدیران شرکت‌های مهم عرضه‌کننده محصولات در بورس کالا و مسئولان بانک مرکزی برای تعیین چارچوب فعالیت بازار و حدود دخالت دولت.
- الزام تولیدکنندگان دولتی و خصوصی به عرضه برخی از کالاهای استراتژیک مانند گاز طبیعی، میعانات گازی و باقیمانده محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های پایین‌دستی نفت (که تاکنون در بورس کالای ایران عرضه نشده‌اند) جهت گسترش بازار
- افزایش جذابیت‌ها از جمله بخشودگی مالیاتی و... برای جذب حداکثری و دفع حداقلی

عرضه‌کنندگان.

- حضور هرچه بیشتر فعالان حرفه‌ای بین‌المللی در بازار مانند: بانک‌ها، شرکت‌های سرمایه‌گذاری، کارگزاران جهت رونق هر چه بیشتر این بازار.
- با توجه به بین‌المللی بودن معاملات نفت خام و گستره فعالیت‌های مربوط به آن از یکسو و عدم توان فعالان مالی کشور از سوی دیگر، حضور بازیگران بین‌المللی در بازار اجتناب‌ناپذیر می‌باشد و زمینه این حضور نیز باید توسط نهادهای ذیربط فراهم گردد.
- ایجاد بستری لازم و کاهش بروکراسی‌های موجود جهت معرفی محصولات تولیدشده توسط عرضه‌کنندگان خرده‌پا.
- در نظر گرفتن ابزارهای تنبیهی لازم جهت شرکت‌هایی که طبق قانون موظف به عرضه در بورس بوده اما از عرضه سر باز می‌زنند.

پیوست - نرخ کارمزدهای کارکنان معاملات در بورس کالا

در ذیل به ۷ نوع نرخ که بابت خرید یک محصول باید توسط خریدار پرداخت شود؛ اشاره شده است:

نرخ کارمزدهای معاملات در بورس کالای ایران	
کارمزد بورس کالای ایران	سقف نرخ کارمزد از معاملات انجام شده، ۰/۵ در هزار ارزش هر معامله است که از طرفین معامله (خریدار و فروشنده) تا حداکثر ۱۰۰ میلیون ریال از هر طرف معامله دریافت می‌گردد. به عبارت دیگر یک در هزار ارزش معامله تا حداکثر ۲۰۰ میلیون ریال به عنوان سهم بورس از طرفین دریافت می‌شود
کارمزد کارگزار	سقف نرخ کارمزد کارگزاران در معاملات فلزات پتروشیمی ۱/۸ در هزار (۱۸ در ۱۰ هزار) ارزش معامله تا حداکثر ۱۰۰ میلیون ریال در هر معامله دریافت می‌گردد. همچنین سقف نرخ کارمزد کارگزاران در معاملات کالاهای کشاورزی، ۲/۲۵ در هزار ارزش معامله تا حداکثر ۱۰۰ میلیون ریال در هر معامله دریافت می‌شود
کارمزد سازمان بورس و اوراق بهادار	معادل ۰/۸ در هزار ارزش معامله صورت گرفته تا سقف ۲۰۰ میلیون ریال که ۶۰ درصد آن توسط فروشنده و ۴۰ درصد توسط خریدار پرداخت می‌شود
مالیات بر ارزش افزوده	معادل ۴ درصد ارزش معامله که طبق ضوابط مالیات بر ارزش افزوده اخذ می‌شود
حق پذیرش	برای هر کالای پذیرفته شده از گروه فلزات و محصولات پتروشیمی ۰/۰۷ در هزار ارزش برآوردی معاملات سالیانه به تشخیص بورس کالا حداکثر تا ۵۰۰ میلیون ریال که توسط بورس برای یک بار و هنگام پذیرش کالا از متقاضی پذیرش کالا اخذ می‌شود متقاضیان پذیرش کالاهای کشاورزی از پرداخت حق پذیرش کالا معاف هستند
حق درج	برای هر کالای پذیرفته شده در گروه فلزات و محصولات پتروشیمی معادل ۰/۲ در هزار ارزش معاملات انجام شده در طی یک سال حداکثر تا ۱۵۰ میلیون ریال تعیین گردیده است که توسط بورس کالا از شرکت عرضه‌کننده کالا اخذ می‌شود. عرضه‌کنندگان کالاهای کشاورزی از پرداخت حق‌الدرج معاف هستند
حق عضویت	این کارمزد از کارگزاران بورس کالای ایران که فقط محصولات کشاورزی معامله می‌کنند سالیانه ۲۰ میلیون ریال و سایر کارگزاران سالیانه حدود ۱۰۰ میلیون ریال می‌باشد

Source: http://www.ime.co.ir/Portals/_Rainbow/images/default/karmozd90.pdf

منابع و مأخذ

۱. گزارش نقش بورس کالا و نفت در تحقق اهداف سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴، معاونت اقتصادی و پشتیبانی، مدیریت مطالعات اقتصادی، برنامه‌ریزی و آموزش، شماره ۹۰۳۱۴، شهریورماه ۱۳۹۰، شرکت بورس کالای ایران.
۲. گزارش ارزیابی کاستی‌های قوانین و مقررات حوزه بورس کالا، معاونت اقتصادی و پشتیبانی، مدیریت مطالعات اقتصادی، برنامه‌ریزی و آموزش، شماره ۸۸۳۰۳، مرداد ۱۳۸۸، شرکت بورس کالای ایران.
3. <http://www.ime.co.ir>
4. <http://www.icis.com>
5. <http://www.platts.com>
6. <http://www.cbi.ir>
7. <http://www.iranbourseonline.com>

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۲۲۸۲

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: آسیب‌شناسی عملکرد بورس کالای ایران (گروه پتروشیمی)

نام دفتر: مطالعات اقتصادی (گروه بازارهای مالی)

تهیه و تدوین‌کنندگان: حسین هرورانی، محمد سلیمانی

ناظر علمی: فتح‌الله تاری

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار تخصصی: —

ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی:

۱. بورس کالا

۲. رینگ پتروشیمی

۳. محصولات شیمیایی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰/۱۲/۱۴